

Мартинів Андрій (м. Київ)

Доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України
УДК: 94(477)316.422(1-4)«1985/91»

«ПЕРЕБУДОВА» І ПОСТКОМУНІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті розглядаються історичні аспекти взаємовпливу процесу перебудови в СРСР і посткомуністичної трансформації країн Центрально-Східної Європи. Зазначається, що перебудова започаткувала глобальні зміни системи міжнародних відносин, які тривають. Формування об'єднаної Європи відбувається кластерами, тобто спочатку були інтегровані країни Вишеградського блоку, балтійські держави. На черзі країни Східної Європи на чолі з Україною.

Ключові слова: *перебудова, СРСР, Михайло Горбачов, Центральна Європа, Східна Європа, європейська інтеграція, глобалізація.*

Процес «перебудови» в СРСР (1985–1991 рр.) посприяв появі перших результатів, які покінчили з комуністичним «минулим, яке не минає», але й започаткував «майбутнє, якого не чекали». Американський соціолог Іммануїл Валлерстайн пропонує розглядати «перебудову» у контексті «світ-системної революції 1968 року», яка була спрямована на подолання різкої соціальної нерівності та автократії у глобальному масштабі¹. У цьому сенсі процес «перебудови» дійсно синхронізував спроби радянського керівництва одночасно вирішувати складний комплекс внутрішньополітичних і зовнішньополітичних проблем. Нове політичне мислення, яке спочатку проявило себе як інноваційна програма змін радянської зовнішньої політики, досить скоро поширилось і на політику внутрішню. Цей факт підтвердив тезу про те, що «зовнішня політика починається вдома»².

Зазначені процеси суперечливо висвітлені у мемуарній літературі. Процес її читання слід сприймати як взаємодію між дискурсами тексту і дискурсами сучасного читача. За часів формування і реалізації радянської

---

¹ Валлерстайн І. Геополитические миро-системные изменения: 1945–2025 годы // Вопросы экономики. — 2006. — С. 71.

² Loht Wilfried, Osterhammer Jürgen. Internationale Geschichte. — München, 2000. — S. 18.

зовнішньої політики домінувала практика «обміну думками», коли підлеглий заходив до кабінету вищого начальника зі своєю думкою, а виходив з кабінету з думкою начальника. Мабуть тому, відразу після розпаду СРСР, у спогадах представників колишньої радянської дипломатичної еліти домінують негативні конотації у визначенні наслідків «перебудови» для зовнішньої політики СРСР і Росії.

Зокрема, аналізуючи історичні долі європейської ідеї, академік РАН Олександр Чубар'ян слушно зауважує, що «формула «Європа — від Атлантики до Уралу» вимагає осмислення не стільки у географічному, скільки передусім у культурно-цивілізаційному плані»³. У зазначеному сенсі слід розуміти популярний за часів перебудови ідеологічний конструкт «спільного європейського дому». Його розбудова, дійсно, була започаткована Михайлом Горбачовим і триває досі. Серед причин нагальності перебудови була й невідповідність між глобальними амбіціями СРСР та його фінансово-економічними можливостями.

Зокрема, перший заступник завідувача міжнародним відділом ЦК КПРС у 1986–1990 роках Карен Брутенц згадує, що в 1989–1991 роках не було жодної міжнародної зустрічі за участю Горбачова, на якій мова не йшла би про фінансову допомогу⁴.

Радянський дипломат Михайло Капица у своїх спогадах називає «нове політичне мислення» «здачею військово-стратегічних і геополітичних позицій СРСР»⁵. Син радянського міністра закордонних справ Андрія Громыко Олексій визначає домовленості між Горбачовим і Дж. Бушем старшим 2–3 грудня 1989 року на Мальті щодо мирних революцій у європейських країнах Ради економічної взаємодопомоги (далі — РЕВ) і Організації Варшавського договору як «мальтійський Мюнхен» для СРСР⁶.

Позитивна історична оцінка перетворень представлена у спогадах ліберально налаштованих радників Горбачова. Високу історичну оцінку його діяльності дає Анатолій Черняєв⁷. З цією позицією солідаризується академік Георгій Шахназаров⁸. На складностях проведення курсу реформ у своїх спогадах «Життя і реформи» (1995 р.) наголошує Горбачов. Він

³ Чубар'ян А.О. XX век: взгляд историка. — М., 2009. — С. 72.

⁴ Брутенц К.Н. Несбывшееся. Неравнодушные заметки о перестройке. — М., 2005. — С. 520.

⁵ Капица М.С. На разных параллелях. Записки дипломата. — М., 1996. — С. 472.

⁶ Громыко А.А. Андрей Громыко в лабиринтах Кремля. Воспоминания и размышления сына. — М., 1997. — С. 190.

⁷ Черняев А. Шесть лет с Горбачевым. — М., 1993. — С. 19.

⁸ Шахназаров Г. Цена свободы. Реформация Горбачева глазами его помощника. — М., 1993. — С. 29.

визначає серед лідерів країн-членів Варшавського договору і РЕВ лише польського лідера Войцеха Ярузельського як союзника та однодумця. Адже мова йшла фактично про конфлікт поколінь. У листопаді 1986 року у Москві на нараді керівників соціалістичних країн Східної Європи були присутні 75-річний болгарський лідер Тодор Живков, 74-річний угорський керівник Янош Кадар, 73-річний президент Чехословаччини Густав Гусак, 74-річний східнонімецький лідер Еріх Гонеккер. Наймолодшими у цій кампанії були Горбачов і Ярузельський⁹. Спроби привести до влади у цих країнах прихильників радянської перебудови особливого успіху не мали. Проблеми останнього періоду існування СРСР відомий економіст ліберальний реформатор Єгор Гайдар пояснював непаритетними торговельними відносинами СРСР з країнами РЕВ. Адже лише впродовж 1986–1989 років економічна допомога СРСР на адресу країн РЕВ склала 93 млрд. доларів¹⁰.

Найбільш серйозними одночасно внутрішньополітичними і зовнішньополітичним викликами для СРСР була війна в Афганістані 1979–1989 років і революційні заворушення в Польщі, організовані профспілкою «Солідарність» (1980–1990 рр.). Обидві ці кризи на протилежних кордонах радянської імперії дорого коштували її бюджету, особливо за умов стрімкого падіння цін на енергоносії, та підважували фундамент легітимності радянського домінування.

Війна в Афганістані, яка тривала для СРСР з грудня 1979 року, коштувала величезних людських і матеріальних затрат. Тому будь-які позитивні зрушення у радянській економіці були неможливими без завершення війни у цій країні. Додатковим тягарем на радянському народному господарстві були непомірні військові витрати. 15 січня 1986 року Горбачов ініціював знищення до 2000 року усієї ядерної зброї у світі. Але ціннішим було визнання на вищому рівні Кремля нового політичного мислення з його пріоритетами загальнолюдських цінностей над класовим конфліктним курсом на світовій арені. У травні 1986 року до влади у Кабулі був приведений Наджибулла, який мав забезпечити реалізацію курсу на припинення війни. Однак, запеклі бойові дії у цій країні тривали увесь 1987 рік. Лише 14 квітня 1988 року були досягнуті домовленості щодо поетапного виведення радянських військ із території Афганістану. Цей процес загалом було завершено 15 лютого 1989 року. Зрештою, у квітні 1992 року впав і прорадянський режим у Кабулі. До влади прийшли

⁹ Горбачев М.С. Жизнь и реформы // <http://www.gorby.ru/gorbacev/memoirs>

¹⁰ Гайдар Е.Т. Гибель империи. Уроки для современной России. — М., 2012. — С. 113.

ісламські радикали, які перетворили Афганістан на осередок тероризму і глобальної нестабільності.

Найбільш динамічно суспільні перетворення відбувались у Польщі та Угорщині. Зокрема, 4 червня 1989 року на перших вільних виборах у Польщі від 1945 року перемагає опозиційна профспілка «Солідарність», а посткомуністичний уряд очолює Тадеуш Мазовецький. До грудня 1990 року, коли президентом Польщі був обраний Лех Валенса, президентом держави був Войцех Ярузельський. Його відставка відкрила й шлях до радикальних ринкових реформ.

В Угорщині правляча Угорська соціалістична робітничка партія відмовилась у січні 1989 року від монополії на владу. У грудні цього ж року за результатами вільних виборів в Угорщині до влади прийшов Демократичний форум на чолі з Йожефом Анталом.

У Чехословаччині 24 листопада 1989 року сталася «оксамитова революція», яка в найкращих традиціях «празької весни» 1968 року усунула від влади комуністів. 29 грудня 1989 року новим президентом Чехословаччини став колишній дисидент Вацлав Гавел. За результатами виборів у Чехословаччині, які відбулись у червні 1990 року, стало зрозуміло, що Прага і Братислава вирішили розділити країну. Таким само мирним способом чехи і словаки 1 січня 1993 року утворили власні національні держави.

17 жовтня 1989 року пішов у відставку керівник НДР Еріх Гонеккер. Падіння 9 листопада 1989 року Берлінського муру відкрило шлях до швидкого мирного об'єднання Німеччини. Темп змін був несподіваним навіть для керівництва ФРН. 28 листопада 1989 року бундесканцлер Гельмут Коль виступив з планом десяти пунктів. Але події прискорювались. 18 березня 1990 року відбулись вільні вибори у Східній Німеччині, які покінчили з комуністичним режимом. 3 жовтня цього ж року НДР, відповідно до Конституції ФРН, увійшла до її складу. Передостанній радянський міністр закордонних справ Едуард Шеварднадзе згадував, що «зупинити об'єднання Німеччини можна було лише танками»¹¹.

Важливі події відбулися 1989 року: 16 грудня стались масові заворушення угорців, які були уполітиженою національною меншиною у тоталітарній Румунії; 22 грудня Ніколае Чаушеску був усунений від влади та за три дні розстріляний разом з дружиною; 10 листопада пішов у відставку головний болгарський комуніст Тодор Живков. Розпочались трансформаційні процеси у Болгарії, які привели цю державу 2007 році до Євросоюзу.

---

¹¹ Млечин Л. МИД. Министры иностранных дел. Тайная дипломатия Кремля. — М., 2011. — С. 554.

Найбільш кривавий сценарій зміни режимів відбувся у колишній Югославії. Суттєві диспропорції між рівнем економічного розвитку різних союзних республік, зростання рівня безробіття, яке стимулювало відтік кваліфікованої робочої сили до країн Західної Європи, незадоволення республіканських політичних еліт сербською гегемонією поступово стимулювало загострення міжнаціональних протиріч. У спробі вирішити зазначені проблеми Йосип Броз Тіто у 1974 році сприяв прийняттю Конституції Союзної Федеративної Республіки Югославії у складі: Сербії (яка мала дві автономні країни, переважно албанський Косово та багатонаціональну, включно з українцями — русинами Воєводину, де переважала угорська національна меншина), Хорватії, Словенії, Македонії, Чорногорії, Боснії та Герцеговини. Після його смерті в 1980 році, СФРЮ розпалася в 1991 році. Розвал федеративної країни супроводжувався масштабними військовими діями.

У травні 1992 року Сербія та Чорногорія утворили «малу» Союзну Республіку Югославію (СРЮ). Уряд Слободана Милошевича підтримав боснійських сербів у громадянській війні проти хорватів та мусульман. Внаслідок цього ООН застосувала режим міжнародних санкцій проти СРЮ. У грудні 1995 року Милошевич підписав Дейтонську мирну угоду, яка передбачала збереження боснійської держави у форматі федеративного багатонаціонального утворення під міжнародним протекторатом. Складність демократичної трансформації на Балканах підтверджується тим фактом, що станом на 2015 рік членами Євросоюзу (далі — ЄС) з колишніх югославських республік стали лише Хорватія і Словенія. Європейські перспективи інших балканських країн виглядають невизначеними.

Загалом впродовж 1989–1991 років у Східній Європі рухнули вісім комуністичних диктатур. 27 червня 1991 року офіційно припинила своє існування Рада економічної взаємодопомоги, а 1 липня — Організація Варшавського договору. Отже, радянський військово-економічний блок у Східній Європі припинив своє існування¹². Після провалу заколоту Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС) 19–21 серпня 1991 року остаточно було визнано світовою спільнотою незалежність балтійських держав — Естонії, Латвії, Литви. 17 вересня цього ж року три балтійські країни були прийняті до ООН, 1 травня 2004 року вони стали членами ЄС.

Радикальні зміни у країнах Східної Європи прискорили системну кризу СРСР. 12 червня 1990 року Російська Федерація відкрила «парад

---

¹² История антикоммунистических революций конца XX века // Под ред. Ю.С. Новашина. — М., 2007. — С. 114.

суверенітетів», а далі — 20 червня аналогічну декларацію прийняв Узбекистан, 23 червня — Молдова, 16 липня — Україна, 27 липня — Білорусія. Це позбавило ДКНС шансів на успіх у серпні 1991 року.

Революція 1989 року у Східній Європі спричинила до переосмислення Європи як цілого. Після падіння тоталітарних режимів перед країнами Центральної Європи постала потреба трансформації у напрямку до норм та стандартів ЄС. Результатом успішної обраної стратегії став вступ Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини до ЄС. З огляду на це, особливий інтерес становить досвід наших центральноєвропейських сусідів, які, зважаючи на свою національну специфіку, досягли значних успіхів у вирішенні завдань, над якими працює Україна.

Посткомуністична трансформація обумовлювалася чітким суспільним усвідомленням послідовного відродження демократичної політичної системи, сучасної моделі ринкової економіки. Загалом процес трансформації мав як спільні риси, які були зумовлені, насамперед, прагненням центральноєвропейських країн вступити до ЄС, так і деякі національні особливості. Останні визначалися різним рівнем розвитку зазначених країн, історичною специфікою, неоднаковим баченням національними елітами тактики проведення демократичних реформ.

Важливим консолідуючим фактором для Центральноєвропейських країн стало функціонування Вишеградського блоку. Збереження регіональних інтеграційних та коопераційних зв'язків сприяло усвідомленню перспективи європейської інтеграції. Вона пов'язана з копенгагенськими критеріями членства в ЄС, тобто, зі стабільною функціональною демократією, конкурентоздатною ринковою економікою, дієвою правовою системою, готовністю виконувати зобов'язання країн членів ЄС. Європейська інтеграція стала своєрідним компасом, який давав можливість за будь-яких політичних катаклізмів тримати курс на ЄС. Зрештою, саме фактор європейської інтеграції на початку XXI століття дав можливість синхронізувати процес реформ у країнах кандидатах на вступ до ЄС. А після 1 травня 2004 року Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина доробляють домашні завдання щодо критеріїв членства, вже перебуваючи в ЄС. Отже, що відрізняло посткомуністичну трансформацію країн Центральної Європи від аналогічних процесів в Україні?

Польську модель реформ умовно можна вважати класичною з точки зору швидкості шоккових змін. Це і не дивно, адже після 1945 року польське суспільство й нація перебували у перманентній опозиції до соціалістичної держави. Такий стан речей сприяв самоорганізації суспільства, що стало дієвим інструментом протидії авторитарному контролю. Досвід народного повстання 1956 року, заворушення 1970-го, виникнення незалежної профспілки «Солідарність» у 1981-му детермі-

нували можливість відкинути як стратегію революції «знизу», так і тактику реформ «згори». Було обрано шлях структурної реформи через створення автономного громадянського суспільства. Адже за відсутності незалежного громадянського суспільства громадянські права легко скасовуються.

Після запровадження військового стану в 1981 році польська держава стала демонструвати самообмеження у переслідуванні опозиції. З'явилася модель самостійної культури громадянського суспільства, виявом якої стала профспілка «Солідарність». Неспроможність режиму подолати економічну кризу відкрила нові можливості перед опозицією. Компроміс між владою та опозицією було досягнуто в умовах вибору між «шоковою терапією» та занепадом. У червні 1989 року на вільних парламентських виборах перемогла опозиційна «Солідарність». Польща дала приклад швидких реформ. Лешек Бальцеревич скасував контроль над цінами, заморозив заробітні плати. Спостерігалось падіння життєвого рівня населення, але ціною стали радикальні макроекономічні зрушення. Суперечливі наслідки економічних реформ прискорили процес не лише соціальної, а й політичної диференціації польського суспільства.

Наявність чисельного середнього класу перетворила політичне життя Польщі не лише на змагання між лівими та правими політичними силами, а й консолідувала демократію. Польща здобула безцінний досвід співжиття лівоцентристських урядів та правих президентів і навпаки. У 1997 році були започатковані важливі інституційні реформи, адміністративно-територіальна, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та освіти. 1 травня 2004 року Польща стала членом ЄС. Активна співпраця Польщі з його структурними фондами дала можливість досягти протягом життя одного покоління середнього європейського рівня життя.

Як певну альтернативу польській моделі можна розглядати варіант посткомуністичної трансформації колишньої Чехословаччини. Тут також була своя історична специфіка. Силове придушення «празької весни» 1968 року дало приклад стресового стану суспільства. Але, без цього досвіду, мабуть, важко було уявити спонтанний народний протест у листопаді 1989 року, коли «оксамитова революція» відкрила нові суспільні можливості. Завдяки цьому було подано приклад для світу мирного національного самовизначення чехів та словаків. 1 січня 1993 року утворилися незалежні Чеська Республіка та Словацька Республіка.

Чехія без застосування методів «шокової терапії» провела лібералізацію цін. Приватизація відбувалася на чесних аукціонах. На підставі закону про реституцію громадянам поверталось майно, відібране чи конфісковане за комуністичного режиму. Реформування економіки відбувалося із збереженням певних соціальних гарантій. Здійснювалася люстра-

ція співробітників комуністичного режиму. Парламентський плюралізм, ефективна виборча система дали можливість демократичним шляхом формувати владу на всіх рівнях. Послідовно проводились антикорупційні заходи. Чехія швидко повернула собі провідні позиції у Центральній Європі.

Більш складним та суперечливим був шлях посткомуністичної трансформації у Словаччині. Структурна перебудова словацької економіки впродовж 1990-х років відбувалася головним чином за рахунок внутрішніх резервів. Рівень життя був дещо нижчим, ніж у сусідній Чехії. Складно відбувалася адміністративна реформа, повільно поліпшувалася ситуація в сфері освіти та охорони здоров'я. До 1997 року напівавтократичний уряд Владимира Мечіара часто перебував під вогнем європейської критики. Однак, Словаччина змогла самоорганізуватись та провести своєрідне демократичне прискорення, завдяки чому реформи стали більш осмисленими та послідовними, і країна встигла на потяг, який вивіз її до ЄС. 1 травня 2004 року Чехословаччина своєрідним чином відродилася у складі ЄС. Але це вже інша якість рівноправного та взаємовигідного союзу народів у демократичній інтеграційній системі.

Угорський досвід посткомуністичної трансформації також був своєрідним. Політичний імпульс радикальним змінам Угорщина здобула першою серед країн Центральної Європи. Швидко було знайдено міжпартійний консенсус щодо пріоритетів реформ. «Праві» та «лівоцентристські» уряди проводили послідовні демократичні та ринкові перетворення.

На початку 1990-х років угорська економіка, перебуваючи у стані реструктуралізації, переживала важкі часи зростання рівня безробіття, інфляції. Уряд взяв курс на активне залучення іноземних інвестицій. Прискорення економічного розвитку Угорщини супроводжувалося зростанням довіри до неї з боку зарубіжних інвесторів. Однак, після вступу Угорщини до ЄС з'ясувалося, що не всі проблеми перехідного трансформаційного періоду були успішно вирішені. У 2006 році стало відомо, що уряд Ференца Дюрчяна, аби виграти вибори, дещо «нафантазував» щодо реального стану економіки. Замість обіцяних соціальних благ довелось тугіше затягнути паски. Водночас, угорське громадянське суспільство не пішло на радикалізацію протестів, аби дати уряду виправити становище. Таким чином, польський досвід антикомуністичного руху «знизу» (1956 та 1981 рр.), чехословацький досвід демократичних реформ «згори» (1968 р.), угорський досвід переходу від революційного руху «знизу» (1956 р.) до вдалої трансформації режиму у 1989 році — це історичні сценарії трансформації країн Центральної Європи.

«Перебудова» посприяла поетапній трансформації процесу європейської інтеграції з її одночасним якісним поглибленням і кількісним розширенням країн-учасниць. Спочатку це були країни «Вишеградської четвірки», згодом пострадянські країни Балтії. Розширення ЄС 2004 року, коли його членами стали відразу 10 держав, і вступ до ЄС 2007 року Болгарії і Румунії, а 2013-го Хорватії (з доведенням загальної кількості держав-членів до 28) стимулювали геополітичні зрушення на Сході Європи. Вони були започатковані для європейської орієнтації України Помаранчевою революцією 2004 року і продовженні Революцією Гідності 2013–2014 років.

Ми є свідками суперечливого процесу «глобальної урбанізації», де розвинені країни відіграють роль міста, а слаборозвинені — села. В Україні триває процес масового переселення населення до великих міст, низький рівень довіри до влади, надмірне майнове розшарування, наслідком якого є поява обнесених парканами громад «еліти» і зниження інтенсивності соціальної взаємодії між нерівними громадами, розширення «тіньового» сектору економіки, купівля голосів виборців, криза представництва в політичній системі, становлення локальних кримінальних порядків, зневажливе ставлення істеблішменту до громадян, подвійні стандарти у застосуванні закону, звичаєва корупція, заміна системи демократичного представництва громадською думкою «активістів», в формуванні й інтерпретації якої дедалі більшу роль відіграють засоби масової інформації. Ліквідація у глобальному масштабі системи державного соціалізму спричинила появу феномену «перехідних суспільств»¹³.

Президент Європейської Комісії Жан-Клод Юнкер за підсумками ризького саміту «Східного партнерства» зауважив, що «це не зустріч, на якій розглядаються питання членства в ЄС. Але ми маємо переконатися, що європейська перспектива існує для кожної з цих країн. Поки що і вони не готові, і ми не готові. Однак процес триває»¹⁴.

Слід враховувати значні відмінності між статусом українського і західноєвропейських суспільств у глобальній ієрархії взаємозалежностей. Уряд України не має настільки ефективних інструментів монетарної політики, як Європейський центральний банк, щоб використовувати їх для виходу з економічної кризи. Населення зберігає кошти в чужоземній валюті, яка не підконтрольна національному уряду, тим самим унезалежуючи себе від власного уряду. Надзвичайно складно подолати інерцію брюссельської і пострадянської бюрократії, які не вирішують завдання, а

¹³ *Лейн Д.* Подъём и упадок государственного социализма. — К., 2006. — С. 190.

¹⁴ *Пасова Т.* Саміт у Ризі: висновки і завдання // Голос України. — 23 травня 2015. — С. 10.

перетравлюють ресурси, заради справжньої інтеграції простору від Атлантичного до Тихого океанів, який і є простором європейської цивілізації. Розпад СРСР став наслідком кризи в процесі модернізації соціалістичної системи економіки і політики з метою їхньої більшої адекватності ері інформаційного суспільства. Була знищена двополюсна система міжнародних відносин на чолі з державами-гегемонами СРСР і США. Однак, на тому «історія не закінчилась».

Минуло три десятиліття з часу започаткування курсу «перебудови», але глобальний трансформаційний процес, який супроводжується регіональними і локальними суперечливими змінами, триває донині. Явище, яке отримало назву глобалізація, перетворилося на один із найважливіших факторів, які визначають розвиток сучасного суспільства. Розглядаючи це явище, можна зазначити, що його фундамент складає економіка, яка є визначальним механізмом, котрий прискорив розвиток транспорту, телекомунікацій та інформаційних технологій. Наслідком глобалізації стала висока динаміка економічних процесів, які відбуваються в світі, та підвищення міжнародної активності, нівелювання кордонів у процесі обміну товарів, послуг, інформації та культурного спілкування.

Разом із тим, глобалізація не є абсолютно новим явищем. Глобальна економіка почала формуватися ще на початку XIX століття, однак цей процес на тривалий час переривався двома світовими війнами та «холодною війною». На початку XXI століття процес глобалізації став віддзеркаленням і реалізацією інституційних змін, які привели до суттєвих змін в економіці розвинутих країн після другої світової війни. Тоді були врегульовані чисельні економічні суперечки та врегульовані процедури погодження позицій. Подальший економічний бум у Східній Азії та поширення транспортних комунікацій створили важливі передумови для розширення масштабів глобалізації. Водночас, успіх західної політики розширення демократії, який супроводжувався активним зростанням економічних показників, приніс свої плоди і привів до радикальних політичних змін у світі та краху так званого комуністичного блоку. Відхід від соціалізму та перехід до ринково-орієнтованої економіки у більшості країн світу забезпечили зростання темпів та масштабів глобалізації. Найважливішим елементом цього процесу залишається конкуренція. Її загострення стало важливим моментом в усвідомленні потреби швидкого впровадження нових технологій, руйнації торговельних та прикордонних перешкод, внаслідок чого було трансформовано глобальну структуру бізнесу. Наслідком таких змін стала революція в інформаційних технологіях, яка супроводжується поширенням кабельного телебачення, збільшенням кількості персональних комп'ютерів, завдяки чому з'явилися

можливості миттєвого поширення інформації, зокрема, через глобальну мережу Інтернет. Глобалізація не мала б такого масштабу, якби не було забезпечено використання в комерційних інтересах новітніх технологій — комп'ютерної техніки, електронної пошти, супутників та інших інновацій.

Наприкінці 1990-х років глобалізація зробила важким, а, в окремих випадках, неможливим існування держав, ізольованих одна від одної. Сучасна глобальна система сприяла розмиванню меж між зовнішніми та внутрішніми зносинами і як наслідок цього процесу, між економікою та національною безпекою держав. Події в одній із систем все швидше позначаються на інших, вимагаючи від суб'єктів міжнародних відносин нових інструментів оцінки становища в світі та способів формування політики національної безпеки.

Як наслідок, сучасна глобалізація набуває подвійної природи, поєднуючи у собі об'єктивний процес, пов'язаний із вичерпаністю вільного економічного простору в умовах посилення конкуренції, та геополітичну стратегію західних, насамперед американських, еліт, спрямовану на оптимізацію управління глобальними економічними та військово-політичними процесами у власних інтересах. Головними ознаками поточних глобалізаційних процесів є: глобальний ринок, який визначає активізацію процесів становлення міжнародних зв'язків та контроль потоків ресурсів; неспроможність національних систем державного управління контролювати певну активність громадян та організацій у системі міжнародних зв'язків і потоків, що обумовлюється розширенням спектру учасників міжнародних відносин, до якого, окрім традиційних держав та їхніх об'єднань, входять корпоративні структури, а також недержавні суб'єкти (від організацій гуманітарної діяльності до кримінальних та екстремістських угруповань).

Втрата розвинутими країнами промисловості започаткувала процес розмивання середнього класу, дестабілізувавши розвиток суспільства. Ринок незабезпечених цінних паперів дозволив США стимулювати економіку та надати соціальну допомогу населенню. Однак, потреба стрімкого нарощування його масштабів не дала можливості створити систему регулювання цього ринку. Це привело до виродження ринку на фінансову піраміду, крах якої став детонатором глобальної фінансової кризи. Ця криза може бути зупинена лише за допомоги глобального регулювання. Його неможливість поділяє світову фінансову систему на декілька зон, кожна з яких матиме власну резервну валюту.

Водночас у ЄС надто хитким виглядає консенсус щодо спільних зовнішньополітичних орієнтирів, свідченням чого стали запеклі торги з приводу спочатку запровадження і потім продовження економічних санкцій щодо путінського режиму. У разі реалізації послідовних кроків у

напрямку створення «європейської армії» доведеться погоджувати позицію зі США і НАТО. Зокрема, євроатлантисти розглядають ідею «європейською армією» як давню мрію Кремля розсварити і розділити Брюссель і Вашингтон. На заваді використання європейськими арміями логістики і потенціалу НАТО послідовно стоїть Туреччина, яка, як член НАТО, але не член ЄС, блокує з 2005 року використання європейцями сил, які підпорядковуються командуванню альянсу в Європі.

Незавершеність цих процесів надає нового сенсу аналізу наслідків радянської перебудови для світу, з приводу чого буде написано ще не один фоліант.

Martynov Andriy (Kyiv)

Doctor of history, professor, Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Science of Ukraine

«Perestroika» and the postkommunist transformation of the Central-East Europe countries

The article is devoted to tendencies of historical aspects of influences between perestroika in the Soviet Union and postkommunist transformation of the Central Europe state. The chapter also discusses of change the global international system for current history. The author finds of concept the cluster integration the applicants state in the different European regions.

Keywords: *perestroika, Soviet Union, Gorbachev, Central Europe, East Europe, European integration, globalization.*